

SZEMPONT

LÖRINC PÉTER

AZ ÖTSZÁZ ÉVES MACHIAVELLI

Több mint ötszáz évvel ezelőtt született: 1469-ben. A polgári rend egyik legnagyobb alakja volt és — mindmáig ismeretlen. A haladás, humanizmus apostola, és ma is csak legyintünk neve említésekor: »Machiavellista!« »Jezsuita!« Aki szerint a cél szentesíti az eszközt, aki paragrafusokba szedte a kegyetlenkedés módozatait, józan szabályokká, katekizmussá, törvénykönyvvé emelve őket. Az *Il Principe*-en (A fejedelem) elszörnyűködünk, mintha még sose hallottunk volna Hitlerről, másokról, a XX. század államférfiáról, az élet szele soha még nem érintett volna mind ez ideig bennünket. A *Mandragorán*, *Belgagor* c. novellán elszórakozunk, de hogy korszakalkotó művei is voltak, hogy megírta a *Discorsit*, azaz a *Le deche*-t, a *Firenze történetét*, hogy nagyköveti, diplomáciai jelentéseiben, magánleveleiben leplezetlenül feltárja és megértette korát, s részt vett egyúttal annak haladó mozgalmaiban is, hogy a történelmi materializmusnak, osztályharc-elméletnek, a polgári forradalmi diktatúra után feltétlenül elkövetkező demokrata köztársaságnak is ő volt egyik első elméleti megalapozója, kicsíráztatója: arról szinte mindmáig nem vettünk tudomást, s továbbra is vígan határoljuk el magunkat a polgári forradalmi demokrata diktatúra elméletének, gyakorlatának zseniális felvillantójától... Megérte 500. születésnapját — mint a legtöbb kis- és nagyember — ismert-ismeretlenül...

De vajon csakugyan — »machiavellista« volt-e Machiavelli?! S ha igen, hát kora ellenére-e, vagy azért, mert kora tette azzá, de egyúttal jómaga is »machiavellistává« tette korát, sőt számos utódját is, mindmáig velünk együtt, akik csak legyintünk neve említésekor s mint igazi humanisták, elvetjük, messze hajítjuk magunktól — elméletben — a machiavellizmus fekete sötétségét.

Machiavelli kora nem volt álszemérmes. Nem volt az maga Machiavelli sem: megtett és elméletben is meghirdetett — a prűderiát nem ismerve — sok mindent, amitől a későbbi farizeusok — nyilatkozataikban — elhatárolták magukat, mind szerelmi téren, mind pedig az általános humanitás és humanizmus területén.

Machiavelli nem szégyellte, hogy kora szülötte, adta magát leplezetlenül — ha meg is értette a kor szavát és tőle feltehetően igyekezett is konspiratíván cselekedni, mint sokan mások mindmáig, akik forradalmat készítenek elő a hatalom ellenében, mert a hatalom se szégyellős vagy válogatós eszközeiben. Hitler és Sztálin kortársai már csak megmosolyoghatják a nagyra törő kis zsrnok: Cesare Borgia gyakorlatának, Machiavelli elméletének kegyetlenségi fokát, ha nem is tekintenek a haladó célokra, amelyek, sokak szerint, »szentesítették« a kor (minden korszak?) eszközeit. Annál inkább, mert minden humanizmusunk mellett is azt tanul-

tuk egykoron, hogy az »erőszak a jövő bábája«, de azt is, hogy különböztesse meg a kelő osztály (nem feltétlenül erőszakos, nem feltétlenül kegyetlen és talán éppen demokratikus) diktatúráját, a haldokló, távozó osztályok és rendszerek (mindenkor erőszakos és kegyetlen, terrorisztikus, sohasem demokratikus) diktatúrájától.

Pedig Dantétól Machiavelliig, a trecentótól a cinquecentóig, Firenze állt és haladt a fejlődés élén. Ez a fejlődés a feudális, oligarchikus anarchiától a tőkés manufaktúra felé, a felmorzsolódottságtól az egységes nemzet és egységes nemzeti piac felé mutatott, s a gyakorlatban ritkította is már az apró zsarnokok sorait, sőt a városon (az urbs itt most nem Rómát, hanem Firenzét jelenti) belül a polgárság együttesét, vagy itt-ott a polgárság egy-egy kimagasló képviselőjét tette uralkodóvá, és ez a polgárság többé-kevésbé sikeres harcot folytatott mind felfelé az apró feudális zsarnokok, mind lefelé — a »ciompa« már korai osztályharcot folytató munkásai ellen is (1378 óta), s talán győzelmesen is fejezi be harcát, ha az egyház s az idegen hatalmak (spanyolok, franciák, németek) be nem avatkoznak, nem interveniálnak, meg-megszállva a még nem létező egységes Olaszország egy-egy tartományát. Itália s benne Firenze ugyan a »város«, az urbs akkoron, de az eredeti tőkefelhamozás, a feudális bomlás kora a falusi tömegek akkora tarkaságát veti ki helyéből, a megszórt életkeretek közül, hogy Európa a csavargók, a kóborok országúttjává vált és mindezeket a bujdosókat, nincsteleneket, szegénylegényeket, szökött jobbágyokat és hajdúkat az urbs nem tudta felszívni, foglalkoztatni. Ezért vagy katonává igyekezett őket változtatni egy népi gyalogos hadsereg számára, vagy megpróbálkozott leverésükkel, ahogy a zavarosban halászni kívánók leverésével is. Ezt a helyzetet tisztázni kellett mind elméletileg, mind a gyakorlatban — és Machiavelli teoretikus és gyakorlati államférfi is volt egyúttal. A Savanarolák, Soderinik, Medicik mellett: éppen reáharult az a feladat, hogy a tényekből leszúrt új elmélet alapján a gyakorlati életben is hozzáfogjon a helyzet tisztázásához: az imádott polgári demokrata köztársaság (Soderiniék), vagy, ha kell, hát akár — a kevésbé szeretett, a bankárból lett fejedelem (és pápa) Medici monarchiájának keretei között, ha már hiába próbálkozott meg Mediciék eltávolításával a város életéről, — mert a börtönben ébredt fel a kudarcra ítélt kísérlet után! A proletariátus első csírájának, a kóbor elemnek megjelentése, valamint az új technika fejlődése (lőfegyver, ágyú) együttesen új stratégia forrásaivá válhatnak e korban, s ha a korszak teremtette meg a súlyos problémákat, maga a kor teremtette meg egyúttal a megoldás lehetőségeit is, habár egyelőre még a kis feudális zsarnokok és katonai vállalkozók, a condottierik voltak is az új helyzet hasznélvezői. De — a proletárelem megjelenését (és a tűzfegyvert) felhasználhatta volna a kelő harcok polgárság is, éppen a feudális oligarchia s a betolakodó idegenek ellenében, ha akad sorai között oly ember, akiben felmerül ez a gondolat, s aki a gondolatot valóra tudja váltani. Egy ilyen férfiú — az újfajta sereg segítségével — felszabadíthatta, egyesíthette volna akár egész Itáliát.

A kérdés csupán az volt: találkozhatnak-e valahol, valamely útkereszteződésnél az új, népi rétegek s a belőlük sarjadt új gondolatokkal terhes politikai és teoretikus Machiavelli, és együtt elég erők lesznek-e, vagy halálra lesz ítélve ez a kísérlet is, s a polgári, egységes, szabad Itália csak vagy 350 év múlva, a XIX. század vége felé alakul majd meg?! Mert Machiavelli, a történelem első történelmi materialistáinak egyike (mint ezt a *Firenze története* bizonyítja), megoldhatta a politikai stratégia elsőrangú feladatát: ki — kivel — ki ellen harcoljon, de az időpontot — a siker időpontját — ő sem tudta megállapítani. Hiába tanulmányozta korát alapos aprólékossgal számos diplomáciai kiküldetése során is, már a XV. század záró éveitől kezdve egészen 1512-ig — Pisában, a Chiana völgyben, Castracani, Sforza vagy Valentino (Cesare Borgia) táborában, Francia- vagy Németországban, Rómában, másutt —, hiába tölti meg pompás leveleit politikai, társadalmi, stratégiai elemzésekkel, tervekkel, javaslatokkal, Vettorihez, Soderinihez, Guicciardinihez, másokhoz. Az élet fantáziája dúsabbnak bizonyult az ő híres-neves-nevezetes politikai és színműírói, teremtő fantáziájánál is.

Castruccio Castracani még 1520-ban is Toscana ura kívánt lenni és rajta volt, hogy kiirtsa ellenségeit, a nála kisebb zszarnokokat, a népet a népi politika ígéretével magához édesgetve. Cesare, Valentino hercege, már 1503-ban kiirtotta apró zszarnok ellenségeit. Mindez, akár a Mediciék 1512-es sikere is, arra mutatható, hogy a fejedelem, a monarchikus abszolutizmus győzelmesen halad előre és talán-talán egyesíti és felszabadítja Itáliát 1519-ben más volt a helyzet. Akkor már, ahogy Machiavelli látta a dolgok állását, lehetetlen volt felújítani a Medici-féle alkotmányt. 1512-ben barátja volt Medicinek a nép; ma, állítja a városhoz szóló emlékiratában, a nép ellensége Medicinek. Akkoriban Firenze erős volt, ma fenyeget a spanyol is, a francia is. Akkor Medici kisémbert volt még, ma kiemelkedik mind a nép, mind pedig a nagyok sorából. Így ma már a Medici-féle alkotmány nem lehet biztos, tartós, sikerrel kecsegtető. Ma már — polgári köztársaságra van szükség, nem pedig valami Medici-fajtájú *Il Principe*-re, hiszen ma már megteremthető a város egyenlősége.

Már 1497-ben írta egy magánlevelében (voltak vajon Machiavellinek »privát« levelei, politikamentes levelei is?!): Hiába üldözték Savanarolat — egyre nőtt tábora mégis! Ha az idők életünket követelik — oda kell adnunk azt; ha a rejtőzködést követelik meg — hát el kell rejtőznünk! Mert vannak csapatai az istennek (nép!) és vannak csapatai az ördögnek (pápa, feudális urak!), de Firenze fel fog virágozni s fog még uralkodni is Itáliában. Ekkor még fiatalos fővel rajong Savanaroláért: az osztályharc útját járja, hogy azután a körülmények változásával áttérjen az osztálybékét teremtő osztályérdekeket ideiglenesen összeegyeztető centralista, abszolút központi hatalom kiépítésének útjára. Talán megérezte a még gyöngé »nép« (polgárság!) elégtelenségét a nagy feladatra?! 1513-ban — szabadulásakor a Mediciék börtönéből — még nagyon szkeptikusan ír: »A város örült szabadulásomnak. Az idő ma már liberálisabb — én meg óvatosabb leszek! Azért még nevétségsé volna ma olasz egységről beszélni: fegyverünk sincs hozzá! Az emberek, ha eleinte a szabadságról harcolnak is, harc közben megnőtt étvággyal hódítani vágnak maguk is hamarosan! Csak kiszolgáltatók Itáliát! Akad-e ma valaki, aki alatt egyesülhetne Itália? Lám, Svájcnak — nemzeti (népi, gyalogos) hadserege van. Erre volna szükségünk nekünk is. Ellenében mindenki tért vesztene. Jöjjön hát, ha kell, a fejedelem, de alkosson egy testet a részekből. Ezeket a sorokat 1513-ban írta még Vettorihoz és még ugyanabban az évben jelent a Medicinek ajánlott *Il Principe*. Hiszi 1515-ben is — Soderinihez intézett levelében —, hogy az érhet el eredményt, akinek elgondolása, terve, ideológiája együtt halad, változik a változó korrallal, aki alkalmazkodik az adott helyzethez — nem felejtve el közben célját! Így látjuk azután, hogy 1519-ben memorandumában, a *Firenze történetében* (1520—25), a *Le dece*-ben (*Discorsi*, 1521), szóval a 20-as évek elején nem jósol nagy jövőt Medicinek és inkább azonnal a köztársaságot építené föl, viszont 1526-ban (Mohács esztendejében) már újra helyesli Medici tervét, egy »kalandor« sereg szervezését, mert más útja nincs jelenleg — állítja — a szabadulásnak. Csak ne szalasszuk el a jó alkalmat, kergessük ki a spanyolt (Habsburgot, akit veszélyeztet a török!) Lombardiából. Mert, gondolja, igaza lehet Vettoriinak, akinek legfőbb vágya, hogy a török foglalja el Magyarországot és Bécsset, hogy Luther győzedelmeskedjék a pápa fölött, hiszen ha a török nem győzött volna Mohácsnál, a spanyol már itt lenne Firenzében!

Medici? Igen, legyen, lehet, jöhet Medici is — a bankár, a fejedelem, a pápa! De ő is csupán az átmeneti időre. Jöjjön, végezze feladatát, azután pedig adja át a helyét — a polgári, demokrata köztársaságnak. Így írja meg 1513-ban (alighogy kiszabadult Medici börtönéből) az *Il Principe*-t, tanítása szerint, alkalmazkodva az idők változásához (ma talán azt mondanók: a helyzet dialektikája szerint), a végcél azonban nem feledve. Mindig a körülmények, a sajátosságok szerint az egy és ugyanazon cél irányában. A monarchia, érzi, látja, a realitás, a (pillanatnyi) helyzet követelménye! Ha egy tartomány leigázott, hódoltsági része az államnak, úgy a lakosság fegyvert ragad szabadsága kivívására. A fejedelem azért maga is függ azoktól, akik uralomra segítették, szüksége van tehát a nép

jóindulatára. Persze jelentős könnyebbsége a fejedelemnek, ha a nép nyelvén beszél maga is, s ha nem rak idegen tisztviselőket a nép fölébe. (3. capitolo; ezentúl csak a szám megjelölésével.) A centralisztikus államban nagyobb a fejedelem tekintélye, hiszen nem az egyéni képességeken, hanem a rendszeren áll vagy bukik az állam, a lázongásoknak pedig a sok apró zarnoki fejedelmecske az oka. (4.) Az egyéni tehetség is szóhoz jut (hízeleg is talán szerzőnk a fejedelemnek, Medicinek?), ha adva vannak a kellő, objektív feltételek, s ezeket már csak kihasználni kell. De sokaknak a régi rend áll érdekében, az új törvényt (alkotmány) ellenében: ez az oka annak, hogy mindig a fegyveres prófeta győz, a fegyvertelen, sajnos, elbukik. S ha a régi rend bizonyul erősebbnek, bizony kiirtja az »erélyeseket«. Teremtse hát meg a »prófeta« a feloszlatott régi hadsereg helyére a maga újfajtájú (népi) hadseregét (6) és irtsa ki a kis feudális oligarchákat, hiszen a nép erélyes fejedelem után sóvárog ellenükben. A diktatúra azért ne legyen hosszú ideig tartó állapot. (7—8.) A városban a gyöngébbek sokszor egy erős polgár tekintélyéhez fordulnak. Ha a nép fordul hozzá, ez előnyösebb a fejedelem szempontjából, mert a nép nem kér koncot és nagyszámú is, ezért erősebb védelmet nyújthat, mint az előkelő hűbérúr. Így hívja fel Machiavelli Medicit: Legyen népi (mindig polgári) fejedelem, legyen antifeudális abszolutista uralkodó, vezesse be a kellő polgárság diktatúráját, az egykori görög tirannist. (9.) Itália romlásának oka a zsoldos hadsereg, teremtsen ellenében állandó polgári-népi hadsereget és vezesse azt maga, vagy pedig bizza rá egy-egy polgári szakértőre, de simmiképpen valamely hadsereg-vállalkozóra, condottierire. (12.) Legyen a fejedelem erős kezű úr: elbukik az, aki nagylelkű a gonoszok között! A feudális úrral szemben csak a nép sanyargatása árán lehet bőkezű, s ezzel meg is gyűlölteti magát a néppel. (15—16.) Aki megkönyörül a kis zarnokokon, aki kegyes a feudális urakhoz, a népet sújtja ezzel: egyetlen igaz támaszát! Az az eszköz és út igaz, igazságos, amely célra vezet. (17—18.) A fejedelem ellensúlyozza az osztályokat, teremtsen egyensúlyhelyzetet közöttük, ha a kor, a körülmények itt-ott meg is követelik a terrort. (19.) Eppen ezért ne fegyverezze le a fejedelem soha a népet (Még egyszer: a nép = polgár, a munkásság = csöcselék még e korban Machiavelli nyelvén is.) Jobb sereg a népi hadsereg a zsoldos csapatoknál. Bármely ellenség ellen pedig a legjobb erődítmény, erősebb minden várnál — a nép szeretete! (20.)

Várjuk hát ki a fejedelem érkezését, ő majd erőssé teszi és egyesíti Toscanát és Lombardiát. Az ő egyesítő háborúja — igazságos háború lesz! Ezt az időt azonban elő kell készíteni: új törvényt (alkotmányt), új hatalmat kíván meg ez az idő: meg kell előzetesen szervezni az olasz erőket, meg kell szervezni, egyebek között, az önálló hadsereget is. (26.)

Így ír Medichez az *Il principe*-ben a fegyvertelen »prófeta«, Machiavelli, a polgárság meg a fejedelem antifeudális, idegenellenes szövetségéről — 1513-ban.

Sokban egyetért azert az 1513-as centralista abszolutista (diktátorral) az 1521-es politikus, a *Discorsi sopra la prima decadi Tito Livio*, a *Le decche* szerzője is. Ebben a könyvben végig belátja már Machiavelli az utat, nemcsak az első lépések megtételére gondol. A *Le decche* első könyve a belpolitikára összpontosítja a figyelmet; a második könyv külpolitikai és hadvezetési alátámasztását adja meg a helyes belpolitikának; a harmadik a vezetők személyével foglalkozik.

Olaszország (A nemlétező, az eljövendő Olaszország. — A zárójelbe tett magyarázatok mindig L.P. szavai: eddig is, ezután is.) legfőbb baja — tartja Machiavelli most is — a decentralizáció, a feldaraboltság és az idegen uralom. Az idegenektől azonban csak úgy szabadulhatunk meg, ha összpontosítjuk, egyesítjük az erőket, megszüntetjük az atomokra bontottságot. Szabadság nélkül nincs fejlődés, de a szabadság megkívánja az erőadó anyagi jólétet. (I. 1.)

A kormányforma nem elsőrangú jelentőségű kérdés — mind a fejedelemiség, mind az arisztokrácia vagy a demokrácia is lehet célra vezető, megfelelő; viszont bármelyikük el is fajulhat. Fontos a polgárok egyenlősége és elégedettsége. Ha ez hiányzik, elfajul bármely kormány- vagy

államforma, különösen akkor, ha a kormány csupán egy osztályra támaszkodik. A centralista ideiglenes osztálybéke híve tehát most is azt hirdeti: Vegyen részt a kormányzásban, az államban, uralomban minden osztály. Azzal érvel álláspontja mellett, hogy (Livius szerint) ilyenformán volt Rómában is: Ezért is állott fenn a római állam szinte időtlen időnkig. Az ember azonban természetétől fogva »gonosz«, azaz önző, csak saját érdekében cselekvő. Ezért rá kell őt kényszeríteni a »jó«-ra (a más osztály érdekeit is szem előtt tartó »altruizmusra«, pontosan: a lemondásra az osztályérdekről). Ezért olyan törvényekre van szükség, amelyek ellensúlyozzák cselekedeteiket. Rómában ilyen egyensúlyozó és ellensúlyozó erő a tribunus plebis, a néptribuni intézmény volt, amely a nép érdekében megfékezte az úri patriciusokat. (2—3.) Mégis, a római, állandóan napirenden levő osztályharcoknak dicsérendő a hatása, mert ahol nem adják meg a jogot, ott azt bizony ki kell harcolni. Ilyen harcok másutt is vannak, mindenütt harcolnak egymás ellen: a nép (polgárok) és az urak (feudális oligarchák) s a kettő harcából születik meg az (egyensúlyozó) törvény. (4.) A polgár kevésbé görcsösen ragaszkodik az uralomhoz, annál inkább féltik azt a »hatalmasok«, akik egyre attól tartanak, hogy kicsúszik a hatalom a harcok folyamán a kezükből. (5.) Végeredményben hasznos tehát az osztályharc, mert meghozza az osztályok együttes, közös uralmát. A dolgok ugyanis állandó mozgás állapotában vannak, s ha az ész nem rendszerezi, szabályozza mozgásukat, tegye meg azt a kényszer, a szükség. (6.)

Ahogy a fejedelemnek csupán kárára lehetnek a haszontalan hízelgők, hasznára viszont azok, akik szemébe mondják az igazságot (*Il principe*), úgy általában is hasznos a szólásszabadság, a szabad kritika. Ahol ezt a jogot nem adják meg a népnek, ott az más utat kénytelen választani, s éppen ez viszi romlásba az államot: a pártharc, a belháború, amelynek vége számtalanszor az idegenek segítségül hívása, behívása az országba. Az államalapító ezért tartsa a köz javát mindig szemé előtt, s ha a köz, a nép java úgy kívánja, megragadja, szükség esetén, a terror eszközeit is. Az egyes, az egyén (értsd: a diktátor, a diktatúra, az abszolút hatalom birtokosa) alkalmas lehet az állam megalapítására. Megtartására, kifejlesztésére azonban csak a tömeg maga és uralma, azaz a demokrácia képes. Az első lépések megtételénél még szükség van a diktatúrára, hiszen, mint mondtunk, az ember természetétől fogva »rossz« (azaz saját érdekét tekinti s azt meg is védi minden áron). (7. és 9.)

A jó uralom biztonságot, jólétet, vagyont teremt, a rossz uralom viszont felidézi a háború meg a polgárháború borzalmaival. Kezdetben azonban Romulusra, háborús diktatúrára van szükség, váltsa őt azonban fel kellő időben Numa uralma, a törvény, az alkotmány szelleme. A vallást jól felhasználhatja mint uralma eszközét az állam, de ne feledjük: a népi vallás magasan fölötté áll az egyháznak és klérusnak, a ceremóniának. Ha a vallás, azaz az egyház a hatalmasok hangján szólal meg, vége mind a vallásnak, mind a rendnek az államban. Ezért nem egységes és nem boldog Itália. (Itáliát mint földrajzi fogalmat használok a politikai, történeti, de akkor még nem létező Olaszország helyett. L.P.) A pápa — akit Machiavelli kevésbé becsült, akivel szemben egykor Savanarola (az igazi vallás) oldalán állott, aki előtte a feudális egyház, nem pedig a vallás képviselője volt — gyöngye Itália egyesítéséhez. Eppen ő is az oka annak, hogy Itália az idegenek martalékává vált. (10—12.)

Ha némileg még szolgálai, sőt állati is a nép, mégis előnyösebb, ha a »tömeg« az állam támasza, nem pedig a »kevesek«, akiket aztán igazán mindenkor könnyű legyőzni. Aki a tömegre támaszkodik, ne feledje, hogy szabadságra és — bosszúra áhítozik a nép (a feudális urak ellenében); nyújtsa hát ezt neki, annál is inkább, mert szabadság nélkül nincs nyugalom, nincs biztonság, nincs elégedettség. A szabadságra feltétlen szükség van az államban. Viszont ha a tömeg, a nép »romlott«, úgy már csak az erős kezű egyén segíthet, más szóval a kezdeti, antif feudális diktatúra. (16—17.) Ha a nép »jó«, úgy már bevezethető uralma, a népuralom (polgári uralom!), viszont addig, amíg az »erkölcstelenség« uralkodik benne, a hatalom (a diktatúra) feltétlenül erénynek számít. Az alkotmány, a

rend alapja legyen tehát az erkölcs. Aki új uralmat vezetne be — annak új alkotmányra is szüksége lesz, s mert az ember ragaszkodik a régihez (már megmondta, hogy nem a »nép«, hanem az oligarchia ragaszkodik ehhez, azaz: hatalmához!) és nem ismeri fel az új szükségességét, diktatúrára van szükség vele szemben. (18.) Ritka eset különben, hogy két vagy több jó uralkodó következzen egymás után: ezért előnyösebb a fejedelemségnél a (Soderinik) köztársasága. (20.) Ha azonban az új nem kíván összeütközésbe jutni a régivel, úgy hagyja meg a régi rendnek legalább árnyékát az, aki a szabadságot, az újat, a reformot vezeti be. (25.) A fejedelem mindenkor kegyetlenebb a népnél (a kelőpolgárnál — az abszolút uralkodó!). Ha korrupció üti fel fejét a köztársaságban, fel kell akkor figyelni, mert a korrupció mindenkor ellensége a szabadságnak! Ilyenkor, a szabadság érdekében, ismét csak diktatúrára (abszolutizmusra) van szükség. Monarchiában maga a fejedelem legyen a hadvezér, nem pedig egy-egy kizsarnoki condottieri, köztársaságban viszont egy ehhez értő polgár-ember vezesse polgártársait az ellenség ellen. (30.) Az ideiglenes veszély a köztársaságban is megkívántatja időnként a (római fajtájú, Cincinnati-féle) diktatúrát. Az ilyen alkotmányos diktatúra nem elítélendő intézmény, de az ideiglenes diktátor is tartsa magát a törvényekhez. (34.)

A zsarnokság (itt is inkább a görög tiránis értelmében: diktatúra a népért, a népre támaszkodva az elnyomók ellenében. L.P.) mindenütt, Rómában is, a nép túlzott szabadságvágyának s az »előkelők« túlzott uralomvágyának következménye. Ha a kettő harca nem tudta, nem tudja eldönteni a kérdést, abszolút hatalomra volt és van szükség. Rómában az uralomhoz ragaszkodó decemvirek például azon buktak el, hogy nem a plebsnek, népnek kedveztek, holott a plebejusok állították őket az élre, hanem ellenforradalmi diktatúrát vezettek be, bár a patriciusoknak sem tudták sokat nyújtani. A forradalmi diktatúra biztosabb talapzatú ennél, mert a nép maga ennek az alapja. A patriciusréteg túltúlul szűk erős talapzat számára; mellettük idegenekre is szüksége van a hatalomnak. (40.)

A zsoldos sereg — haszontalan, sőt árthatmas. Ellenkezőleg: szabadokból álló, népi hadseregre van szükség. (43.) Persze szervezetlenül, vezető nélkül a tömeg tehetetlen. (44.) De a vezető, a törvényhozó maga is tartsa be a törvényt — forradalmi időben is. (45.) Ha azonban a tömeg valaminek megtételére, valamely új törvény meghozatalára kényszeríti rá a hatalmon levőt, tegye meg a nép akaratát, azt hirdetve, hogy nagylelkűségből cselekedett ily módon. Vajon ismerte-e Machiavellit a 48-as magyar nemesség, a *Le dechet*, például, vagy a Machiavelli-féle gondolat felvillan szükség esetén mindenkiben, anélkül is, hogy ismerte volna a történelmet, az államelméletet?! L.P.) (51.) Mert tudnivaló: a tiránis megakadályozásának csak egy igaz módja van: a demokrácia! (52.) Eppen ezért, a polgári egyenlőség esetében, lehetetlen a monarchia. Egyenlőtlenesség esetében ellenkezőleg, lehetetlen a köztársaság. (Az »egyenlőség« itt bizonyára polgári, antifeudális egyenlőséget, tehát inkább egyensúlyt jelent, olyan egyensúlyt, amelyet a diktatúra teremthet csak meg, más szóval az abszolutisztikus centralizmus, ami után azután jöhet a köztársaság, a demokrácia. L.P.) Ezért dicséri a német városok polgári egyenlőségét, de ezt a rendet, gondolja, az ottani gazdasági élet fejletlensége teszi még lehetővé, valamint az a körülmény is, hogy a német kisvárosok nem függenek a nemesektől. A nemes fényesen megél munka nélkül is, ami pedig káros az államra nézve. Itália telve van az ilyen renyhe nemesekkel és váraikkal, alattvalóikkal. Ilyen helyzetben lehetetlenség a polgári (demokrata) köztársaság, hiszen ezek ellenségei a polgári alkotmánynak. Ezért egyelőre, pl. Toscanában, monarchiára, azaz egy erős kezű férfi uralmára van szükség. Feudális országban nincs más hátra: ki kell irtani a nemességet. Viszont ott, ahol egyenlőség van, szükségtelen az abszolutizmus bevezetése, de — lehetetlen is! Így például Velence csak látszólag nemesi köztársaság. Valójában a gazdag polgárok köztársasága és a szegények fölött uralkodik. (55.)

A tömeg mindig bátor, tagjai azonban külön-külön gyávák. Ezért van szükség a vezérre (szervezettségre, »fejedelemre«). Viszont a tömeg bölcsőbb, mint a fejedelem. »A nép szava — isten szava!« (Ki hinné, hogy

Táncsics olvasta volna a *Le dechet?*! Annak I. 58. capitoloját?) Ezért a polgári állam, a demokrata köztársaság inkább virágzik fel, mint az (abszolút) monarchia. Csak akkor káros a nép fékevesztettségé, ha tirannist eredményez. De hiszen a fejedelemség — már maga is — tiranniss!

Hova jutottunk már el az *Il principe* »machiavellizmusától«?! Machiavelli valóban nem volt »machiavellista.« Csak azzá tették azok, akik ezáltal önmagukat kívánták igazolni. Mert mindenki rajta van, hogy hagyományt, tradíciót teremtsen magának (maga alá, a maga trónja alá) támaszul. S a halottak oly szótlanok s oly kevéssé harciasak. Holtában már maga Machiavelli sem tud védekezni. Pedig a II. kötetben így folytatja: Csak német területen vannak még szabad városok. Pedig az állam akkor erős és gazdag, ha szabad, ha célja az általános jómód. Erről azonban csak a (demokrata) köztársaság gondoskodhat. A monarchia csupán az egyesek jólétével gondol. Az egyház, a kereszténység viszont a tétlenséget, a passzivitást dicsőíti, a nemtörődést az anyagiakkal, s így kiszolgáltatja a népet a »gonosztevőknek« (oligarchiának). Ne feledjük azonban: a vallás nem tiltja a garcot a szabad hazáért, a köztársaságért! Csak szabad országban van virágzó jólét és vagyon. Viszont — egy köztársaság erősebben nyom el, zsákmányol ki más országokat. (2.) Itália ma zsákmánya lehet minden jöttmentnek! (4.)

Az ágyút egyre inkább dicsérik, úgy látják számosan, ez a jövő fegyvere és meggátolhatja a hódítók előnyomulását. A várak valóban nem tartják magukat ágyúk ellenében, másutt viszont, úgy látom, nincs nagy hasznuk. Ma már a gyalogság a hadsereg fő alkatrésze, nem pedig a lovasság, viszont a gyalog ellenében nem sokra jut a tűzérés. (17.) A lovasság harcoljon a lovasság ellen (Gyalogos a nép, a szökött jobbágy, a polgár. Lovon a nemes ül. L.P.), mert a lovasság meg a condottieri rendszer (hadsereg — katonai vállalkozó) tette tönkre Itáliát. (18.) A néphadsereg hozhat csak javulást, ne alkalmazunk hát zsoldosokat és ne hívjunk be segédcapatokat sem. (18—21.) Ellenség ellen felesleges a vár, saját népünk ellen pedig haszontalan, sőt káros. Legerősebb várunk — a nép szeretete! (24.) Ne bízzunk abban sem, hogy háború idején kitör az ellenséges táborban az osztályharc, mert háború alkalmával többnyire összebékülnek a belső erők. (25.)

A harmadik kötet a vezéreket magukat teszi vizsgálódása tárgyává. Úgy érzi, hogy a győzedelmes forradalom nem lehet meg anélkül, hogy ki ne irtsa az ellonforradalom törzskarát. Lám, Soderini saját kárára gyakorolt nagylelkűséget. (3.) Ha a nép meggyűlöli fejedelmét, összeesküszik ellene. Köztársaság ellenében azonban az ilyen összeesküvés kisebb veszéllyel jár. (6.) Aki forradalmat szervez, ismerje meg és vegye tekintetbe a körülményeket és ne feledje, hogy a viszonyok megváltoztatásához egy ember elégtelen: nemzedékek tevékenysége szükséges hozzá! (8.) A siker, azonkívül, megkívánja a harcos alkalmazkodását a korszakhoz. Persze az emberi jellem nemigen tud alkalmazkodni a korhoz, viszont a kor, a mindenkori helyzet mindig megtalálja magának a kellő, a megfelelő embert a tette, akcióra. Már csak ezért is megfelelőbb kormányforma a köztársaság, hiszen benne nagyobb a választék jellemében, s akad a kornak megfelelő akcióirányító is. Persze a kor maga is változik, változék ilyenkor vele együtt az állam és a vezető, irányító egyén maga is. Közben ne feledjük: egy férfi nem szervezhet újja egymagában egy államot. (9.) A szükség a fejlődés hajtóereje. A háború lélektani sikerének titka a hit a háború szükségességében, igazságosságában, annak a hite, hogy ellenkező esetben — kudarc, vereség esetén — szolgaság vár a népre. (12.) Ha a hazáról van szó, minden tett, akció erkölcsössé válik. (41.) Különbözik az emberek közti különbség oka a nevelés, amely azonban az életmód, életkörülmények függvénye. (43.) Erről a témáról, azaz Machiavelli-ről mint a történelmi materializmus talán első megsejtőjéről, többet mondhatnánk természetesen nagy történelmi művének, *Firenze történetének* (1520—1525; 537 lap, Giudiano Medicinek ajánlva) lapozgatása nyomán, hiszen itt elég világosan meglátja, hogy városának története — osztályharcok története! Nemesek és polgárok, polgárok és munkások, gazdagok és szegények, guelfek és ghibellinek egymás közti harcai töltik ki hazája tör-

ténetének lapjait, amint már 1520-ban is meglátta ezt, tudva tudván, hogy eljön az idő, amikor az idegenek kivonulnak Itáliából és szabad lesz az egyesült Olaszország! Ennek útja persze, e könyv szerint is: »Jó, ha akad valaki hatalmas, bölcs ember, aki helyes berendezést teremt. De ha megteremtette, nincs rá többé szükség, elég akkor már maga a berendezés, a törvény.« (IV. kötet.) De nincs a történeti fejlődés során továbbra sem megállás, nyugalmi helyzet. A rend újra felbomlik, ezt viszont új rendszer megteremtése követi. Csak egy valami »szent«: a fegyver, amely a szolgaságból szabadít meg! (V. kötet.) Így ír Machiavelli, a történetíró. Sajnos, jelenleg a Machiavelli-féle történelmi módszer és történetfilozófia nem témám és nem lehet témám. Ez a téma már új cikket igényel. Egy cikkben nem lehet a teljes Machiavellit egybefogni.

Hiszen Machiavelli sokrétű és sokarcú és éles sasszeme több fejlődési fokba lát bele — mind a múlt, mind a jövő felé fordultában is. Történetíró és »próféta« egyúttal. Ugyanakkor azonban igaz reálpolitikus, aki látja a jelent s a belőle kivezető, jövőbevivő utat. (Hogy néha félrenézett, hogy néha elbóbiskolt, akár a jó Homérosz, néha-néha becsukódott a szemé? Hogy meglátta az embert, az új harcost, annál kevésbé az új technikát — a politikai és hadistratégia másik komponensét —, amelyet az új embernek, új harcosnak el kellene még sajátítania?! Bizonyos. De: könnyű ma, 500 év múltán, kritikát gyakorolni és elmarasztalni a múlt emberét, aki a jövő ködében talán meg sem láthatta azt, amit velünk már a múzeumok is láttatnak!

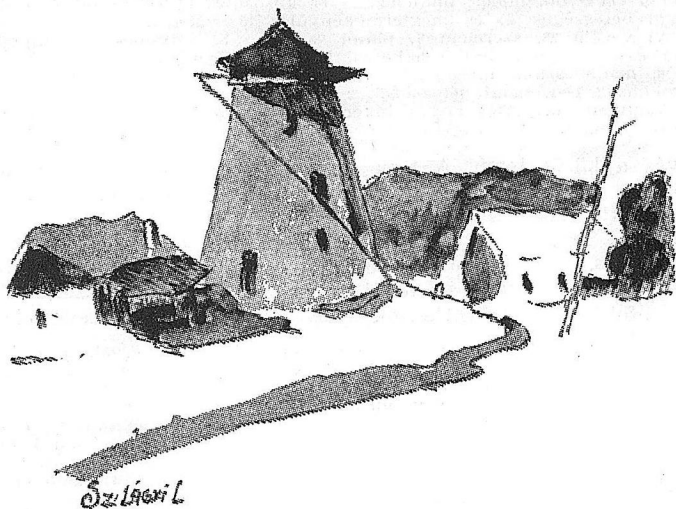
Több fejlődési fokot látott meg és utódai közül azután ki-ki azt látta meg benne, könyveiben, belőle, ami jómagának, osztályának, korának éppen megfelelt, aminthogy Machiavelli maga is azt vette észre, vagy legalább is azt helyeselte Liviusban, a múltban, amit belőle — a maga korában, a maga céljai szerint — felhasználhatott, ami őt a múltban (Rómában, Athénban) a jelenre, a reneszánsz, a cinquecento Firenzéjére emlékeztethette.

Így Marxék (Marx, Engels, Mehring, Lenin) — amennyiben itt-ott megemlítik nevét, mondanak róla egy-két szót — méltányolják tehetségét és nem tartják — »machiavellistának«, hanem kora által meghatározott komoly gondolkodónak.

Nem, Machiavelli nem is volt »machiavellista«, hanem a haladó, a forradalmi, kelő polgárság diktatúráját elméletileg is meghirdető polgári gondolkodó, aki azt a diktatúrát, amelyet a gyakorlat centralizációnak, a központi hatalom kiépítésének vagy egyszerűen (merkantil, esetleg, később, fiziókrata azaz felvilágosult »aufklámista) abszolutizmusnak fog nevezni, és amelyet ily abszolutizmusként fognak számon tartani a történészek is hamarosan, aki szóval ezt a kelő, kezdeti, polgári diktatúrát úgy képzelte el, mint a belőle kifejlődő, végleges polgári demokrata köztársaság első szakaszát, első stációját csupán. Aki azonban természetesen nem látta és nem láthatta előre (az egyén sem tudja elképzelni halálát a pompázó virágzás idején!) a demokrácia szakasza után menthetlenül elkövetkező agónia időszakát, amely — görcsös ragaszkodásában az élethez, a kontinuitáshoz, a dureé-hez — újra meg fogja teremteni a polgári diktatúrát mint az új, kelő osztály, a proletariátus forradalmának ellenszegülő, reakciós diktatúra államformáját, valamilyen fasiszta változatát. A proletárdiktatúra és proletárdemokrácia korával és változataival itt természetesen nem foglalkozunk. Bizonyos, hogy a polgári forradalom és diktatúra (Cromwell, Robespierre stb.) is koronként és országonként más és más formát öltött, másként játszódtott le — mondjuk — a korai időszakban (Firenze XIV—XV. sz.), a merkantil kereskedelmi tőke korszakában (Németalföld XVI., Anglia XVII. sz.), a kelő ipari tőke szakában (Franciaország 1789—1794), vagy a megkésett országokban (Magyarország 1848—1849 s később) egészen a XX. századig, amikor a polgári forradalom már a proletárforradalom ki-kicsírázó elemeivel keveredik (Macedónia, Ilinden 1903; majd az 1905-ös, 1917-es februári Oroszország; 1918 októbere Magyarországon stb.), hogy ne is beszéljünk a mai elmaradottabb világrészek útjáról.

Itt-ott ezekben a forradalmakban is felsejlik néha bizonyos machiavellisztikus hatás. Annál inkább hivatkoznak, számosan és számtalanszor, a merkantilista és fiziokrata (felvilágosult) abszolutisták atyjukra és ideológusokra, Machiavellire, aki azonban igen sok esetben aligha, legalább is nem szívesen, vállalta volna az apaságot (talán már II. Friggyessel kapcsolatban sem), ha erre valaki is felkérte volna. Ideológiában bizonyára nemcsak a történelmi materializmus kialakítói állottak hatása alatt egészen Marxig, de az abszolutizmus, a centralizált központi hatalom kiépítői és későbbi teoretikusai is, mint Hobbes, Voltaire vagy mások. S ha Robespierreék — Cromwellék talán nem is igen ismerték. Milton — Cromwell minisztere és ideológusa, költője — bizonyára sokszor haszonnal forgatta könyveit, sokat tanulva tőle, habár már túl is jutott rajta mint a korai polgári forradalom híve (Anglia, XVII. sz.) vagy mint Spinoza, aki a korai (németalföldi) polgári forradalom után lépett fel (XVII. sz.) mint politikai teoretikus és erősen materialista filozófus. A magyar történelemben Mátyás megelőzte, hiszen akkor hunyta le szemét, amikor Machiavelli még csak megkezdte dicső-dicstelen diplomáciai-államférfiúi pályafutását, viszont humanisták befolyása alatt nevelkedett asszonyt hozott magának Itáliából, humanista kíséretét sem feledve odahaza, míg Zrínyi Miklós, a költő és politikai-hadi teoretikus-ideológus feltétlenül Machiavelli (és Milton) hatása alatt alakította ki a maga elméletét, amely azután bőv-körébe vonta II. Rákóczi Ferencet is, aki — akár őse, elődje és rokona, a szigeti Zrínyi Miklós — szintén a magyar-horvát nemzeti centralista abszolút hatalmat kívánta megteremteni, hogy népi-nemzeti, állandó serege élén szabadítsa fel népét és országát.

A polgári-nemesi közös hatalom (és osztálybéke) képviselői voltak Zrínyiék—Rákócziék, akár maga Machiavelli is, hiszen a polgárság itt is és ekkor is gyöngye volt még, s lesz még jó ideig a maga önálló forradalmának kivívására. S ha Machiavelli a proletárcsira »ciompa«-mozgalom »csőcseléke« ellen lépett fel — mind jobbfelé, mind balfelé is megvédeni igyekező a kelő polgárságot és akár megosztott hatalmát is, úgy magyar utódai, de Spinoza vagy Milton sem folytathattak akkora még más politikát, mint azt, amelyet Machiavelli cirkalmazott ki eléjük: ha igyekeztek is felhasználni a csavargóvá, kóborrá (esetleg kuruccá) vált, földjétől megfosztott bujdosót. Mert hiába, nem élő, korábbi sarjadzott ember az, aki »megelőzi« korát s kelő polgár létere — proletár politikát folytathat, folytathat.

Székely L